

ПРОБЛЕМА НА ДЕСЯТИЛІТТЯ

Чому важко розшукувати зниклих безвісти в умовах війни в Україні?

2024

ВСТУП

З 2014 року на території України триває міжнародний збройний конфлікт, розпочатий Російською Федерацією (РФ), внаслідок якого тисячі українських громадян зникли безвісти. Точна кількість зниклих в умовах війни осіб не була відома, але станом на 2020 рік до МКЧХ надійшло 1835 заяв про пошук рідних у зв'язку зі збройним конфліктом в Україні¹. З початком повномасштабного вторгнення РФ 24 лютого 2022 року кількість зниклих безвісти невпинно зростає. Станом на 12 квітня 2024 року в реєстрі зниклих безвісти за особливих обставин, який діє при Міністерстві внутрішніх справ України, уже понад **36 тисяч записів** про людей, які зникли безвісти в умовах війни².

Десятки тисяч сімей нічого не знають про долю своїх рідних. Їх немає ані серед живих, ані серед загиблих. У цій цілковитій невизначеності рідні зниклих безвісти ризикують бути усе життя.

Пошук та ідентифікація зниклих безвісти — одна з найскладніших і водночас найнеобхідніших процедур в умовах війни. Випадок України унікальний, оскільки цей процес відбувається під час збройного конфлікту, а не після його завершення. Це обумовлено тим, що війна триває довго, складно прогнозувати, коли закінчиться, а з плином часу шанси на успішний пошук та ідентифікацію зниклих безвісти суттєво зменшуються.

У цій аналітичній довідці представлено визначення поняття “зниклі безвісти” (1), описано, як регулюються права цієї категорії осіб та їхніх рідних (2), означено проблеми обліку та розшуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин (3), та запропоновано рекомендації щодо покращення ситуації із захистом прав зниклих безвісти та їхніх рідних (4).

1. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ОСОБИ, ЗНИКЛІ БЕЗВІСТИ ЗА ОСОБЛИВИХ ОБСТАВИН”

Визначення поняття, правовий статус та органи, долучені до ідентифікації, обліку і розшуку осіб, зниклих безвісти в умовах війни, регулюються ухваленим у 2018 році Законом України³. Особа вважається зниклою безвісти, якщо вона зникла за особливих обставин, таких як

збройний конфлікт, воєнні дії, тимчасова окупація частини території України, надзвичайні ситуації природного чи техногенного характеру⁴. Особа вважається такою, що зникла безвісти за особливих обставин, з моменту подання заявником заяви про факт її зникнення⁵. Правового

1. Веб-сайт Товариства Червоного Хреста України, Міжнародний день зниклих безвісти – 30 серпня 2020 року, 30.08.2020 <https://redcross.org.ua/news/2020/08/14211>

2. У реєстрі зниклих безвісти за особливих обставин уже понад 36 тис. записів, більшість зниклих зможемо відшукати після нашої Перемоги - уповноважений, 12.04.2024. Interfax-Україна. <https://interfax.com.ua/news/general/979888.html>

3. Закон України “ Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин” від 12.07.2018 № 2505-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>

4. Ibid

5. Ibid

статусу така особа набуває з моменту внесення про неї відомостей до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. До реєстру вносять цивільних дорослих, дітей, а також військових.

Певна кількість людей, які вважаються зниклими безвісти, ймовірно, загинула, була вбита та неналежно похована. Серед них є військові, які вбиті під час бойових дій.

Проте є й комбатанти, яких РФ взяла в полон. Відомо також, що представники РФ застосовують практику насильницьких зникнень, безпідставно затримують цивільних осіб на окупованих територіях України та утримують їх часто інкомуні-

кадо. Окрім того, до зниклих безвісти за особливих обставин можуть належати депортовані чи примусово переміщені Росією громадяни України.

Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин (далі — Реєстр) — це електронна база даних, призначена для зберігання, захисту, обробки, використання і поширення визначеної інформації про осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, їх невідомі останки, наявність чи відсутність рішення суду про визнання осіб, зниклих безвісти, безвісно відсутніми або оголошення померлими, а також інших даних, що використовуються для забезпечення обліку осіб, зниклих безвісти, з метою їх розшуку.

2. РЕГУЛЮВАННЯ

Уповноважений з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, реалізує державну політику у сфері дотримання норм міжнародного гуманітарного права на всій території України та має повноваження щодо координації розшуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, і вирішення інших питань, пов'язаних із цим.

Окрім того, Законом передбачені інші органи, уповноважені на облік та розшук осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. До них належать міністерства,

державні служби, Національні гвардія та поліція, Служба безпеки України, а також органи прокуратури та місцевої виконавчої влади.

Розшуком та обліком зниклих безвісти займаються:

- Міністерство внутрішніх справ України — облік та розшук зниклих безвісти⁶.
- Головне управління розвідки Міноборони України, Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими

6. Офіційний вебпортал Національної поліції України, Ігор Клименко про комунікацію із родинами зниклих безвісти: було дуже багато скарг, зараз їх майже немає, 5.01.2024 <https://www.npu.gov.ua/news/igor-klymenko-pro-komunikatsiiu-iz-rodinami-znyklykh-bezvisty-bulo-duzhe-bahato-skarh-zaraz-ikh-maizhe-nemaie>

займається повернення полонених і тіл загиблих.

- Міністерство оборони забезпечує діяльність пошукових груп.

- Об'єднаний центр з координації пошуку та звільнення військовополонених, незаконно позбавлених волі осіб внаслідок агресії проти України — СБУ відповідає за звільнення полонених оборонців України, цивільних осіб, які незаконно позбавлені

волі внаслідок агресії проти України, повернення незаконно депортованих дітей і дорослих осіб, які утримуються під владою держави-агресора (її окупаційних сил чи окупаційних адміністрацій), а також репатріацію тіл осіб, загиблих у зв'язку із збройною агресією проти України⁷.

Якщо людина зникла безвісти, є алгоритм дій, за яким мають діяти рідні, аби внести інформацію в Реєстр⁸.

3. ПРОБЛЕМИ ОБЛІКУ ТА РОЗШУКУ ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ ОСІБ

Досвід інших конфліктів показує, наскільки пошук зниклих безвісти складний і тривалий. Так, у місті Сребрениця (Боснія та Герцеговина), де майже 30 років тому стався геноцид, налічується понад 7 тисяч могил боснійських чоловіків і хлопчиків мусульман. Тіла більше тисячі жертв досі не знайдені та не ідентифіковані⁹.

Після того, як у 2011 році в Сирії вибухнули антиурядові протести і спалахнула громадянська війна, зниклими безвісти тут вважаються щонайменше 100 тисяч осіб¹⁰. Більшість із них — жертви урядових агентів, ополченців і озброєних груп.

На Шрі-Ланці під час одного з найтриваліших конфліктів в Азії (1983—2009) безвісти зникли 60 до 100 тисяч людей¹¹.

Розшук зниклих безвісти зазвичай відбувається після завершення гарячої фази збройного конфлікту. Україна ж робить це під час війни. Однак недотримання Росією зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом значно ускладнює пошук. До того ж, на сьогодні майже п'ята частина території України перебуває під російською окупацією¹², а інтенсивні бойові дії продовжуються. У таких умовах кількість зниклих безвісти постійно збільшується, а ефективність пошуку не міняється.

Є дві основні взаємопов'язані проблеми. Перша — розчарування родин зниклих безвісти, які переконані, що держава робить недостатньо для пошуку їхніх рідних. До сьогодні не знайдено чимало тих, хто зник безвісти ще у 2014 році. Серед них військові і цивільні. Від початку пов-

7. Офіційний вебпортал Служби безпеки України, Об'єднаний центр з координації пошуку та звільнення військовополонених, незаконно позбавлених волі осіб внаслідок агресії проти України, <https://ssu.gov.ua/jobiednanyi-tsentr-z-koordinatsii-poshuku-ta-zvillnennia-viiskovopolonenykh-nezakonno-pozbavlenykh-voli-osib-vnaslidok-ahresii-proti-ukrainy>

8. Вебсайт Медійна ініціатива за права людини, Військовий зник на полі бою. Ось 10 кроків, які варто зробити, аби розпочати пошук армієця, 28.03.2024. <https://mipl.org.ua/vijskovyj-znyk-na-poli-boju-os-10-krokv-yaki-varto-zrobyty-aby-rozpochaty-poshuk-armijczya>

9. Вебсайт Медійна ініціатива за права людини, Геноцид у Сребрениці: уроки історії для України, 30.04.2024. <https://mipl.org.ua/genocide-in-srebrenica-history-lessons-for-ukraine/>

10. UN Syria Commission of Inquiry: Member States must seize moment to establish mechanism for missing persons, 17.06.2022, <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/06/un-syria-commission-inquiry-member-states-must-seize-moment-establish>

11. Global Investigative Journalism Network, Розслідування воєнних злочинів: Пошуки зниклих, 9.01.2024 <https://gijn.org/ua/resurs-ua/rozsliduvanna-voennih-zlociniv-posuki-zniklih>

12. DeepState map <https://deepstatemap.live/#6/47.953/33.541>

номасштабного вторгнення РФ в Україну кількість зниклих збільшився в рази.

Друга проблема — це те, що органи, які уповноважені вести облік і шукати зниклих безвісти українців, не можуть ефективно працювати через **недотримання Росією своїх зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом**. Мова йде про заборону насильницьких зникнень, повагу до сімейного життя, зобов'язання реєструвати всю наявну інформацію про померлого до його поховання¹³, заборону катування, які призводять до загибелі.

Окреслимо також кілька серйозних перешкод для пошуку зниклих безвісти:

1

Найбільша складність полягає у тому, що **спеціально сформовані пошукові групи часто не мають змоги працювати ані в сірій зоні, ані на окупованих територіях — РФ не дає гарантій безпеки таким пошуковим групам та не допускає їх на ці території**.

Наразі пошукові групи в Україні формує Генеральний штаб Збройних сил України за погодженням із Координаційним штабом з питань поводження з військовополоненими. Діяльність пошукових груп регулюється постановою Кабінету міністрів України¹⁴.

Пошукові групи працюють із даними інтерактивної карти. На неї заносяться інформація про місця зникнення військовослужбовців, яку військові частини передають у Генеральний штаб ЗСУ. Дані щодо зниклих безвісти цивільних осіб на цю карту не наносяться. Через це пошук зниклих безвісти цивільних ускладнює-

ся. Там, де є доступ, фахівці забирають усі знайдені тіла і рештки тіл.

Наразі пошукові групи працюють лише на відносно безпечних деокупованих територіях України. На решті територій пошук не здійснюється. Наприклад, учасниці Громадської організації (далі — ГО) "Об'єднані морем" шукають своїх чоловіків — військових із катерів "Слов'янськ" і "Станіслав". Військовослужбовці зникли безвісти після того, як росіяни вдарили по катерах і ті пішли на дно. Катер "Станіслав" затонув біля острова Зміїний, який розташований у Чорному морі. Через небезпеку ураження водолази й досі не обстежили цю місцевість, аби знайти зниклих безвісти.

Ось уже два роки власний пошук веде ГО "Знайти і повернути.57/34". Це спільнота родин військовослужбовців 57 окремої мотопіхотної бригади, які зникли безвісти у квітні-червні 2022 року під час масштабних боїв за населені пункти Новотошківське і Тошківка Луганської області. За даними родин, зниклими безвісти вважаються понад 100 осіб. Оскільки ця територія досі тимчасово окупована, проводити там пошукові місії неможливо. А після деокупації родини зниклих стикнуться з новим викликом — ідентифікацією тіл, які довгий час перебувають просто неба. Коли їх повернуть Україні, невідомо, є ризик, що ідентифікувати особу буде неможливо¹⁵.

2

Часто українська сторона не може визначити, чи особа дійсно зникла безвісти, чи її захопила Росія і вона перебуває в полоні чи незаконному утриманні. РФ здебільшого не підтверджує утримання в полоні українських військовослужбовців і цивільних, не допускає до них представників Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ), постійно

13. Customary IHL, Rule 117. Accounting for Missing Persons, <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule117>

14. Постанова КМУ #511 від 29.04.2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/511-2022-%D0%BF#n50>

15. Вебсайт Медійна ініціатива за права людини, Зниклі безвісти 16 моряків: куди поділися військові з затонулих катерів "Слов'янськ" і "Станіслав", 9.03.2023. <https://mipl.org.ua/en/16-sailors-missing-where-are-the-service-people-from-the-sunken-sloviansk-and-stanislav-boats>

їх переміщує та приховує, позбавляючи зв'язку з рідними та з зовнішнім світом. Зазвичай про те, що військовий перебуває в полоні чи Росія незаконно утримує цивільного, їхні родини дізнаються зі свідчень звільнених із полону військовослужбовців, а не через підтвердження МКЧХ.

Пошук, ідентифікація особи та її місця утримання є надзвичайно складним процесом. До прикладу, у червні 2023 року Група "Вагнер" вийшли з міста Бахмут та його околиць, забравши з собою українських військових, яких вони утримували в полоні. Наразі не встановлено, скільки осіб перебувало на той момент у полоні та куди їх вивезли.

У кожному офіційному обміні військовополонених є українські військові, які обліковувались як зниклі безвісти. Тобто відносно них РФ не надавала інформації і підтвердження, що вони перебувають у полоні. Так, 3 січня 2024 року з 230 звільнених під час обміну українських військовополонених 48 мали статус зниклих безвісти. Також відомо про чотири випадки, коли під час офіційних обмінів військовополоненими звільняли тих, хто в українському обліку значився, як загиблий.

3

Наразі ускладнений процес ідентифікації людини за допомогою ДНК — Україні не вистачає спроможностей, зокрема через велику кількість зниклих. У цьому контексті важливий досвід Міжнародної комісії з питань зниклих безвісти, яка вже співпрацює з українськими правоохоронними органами, Міністерством юстиції України, Міністерством охорони здоров'я України.

Перевірка та обробка ДНК-даних і внесення їх у Реєстр є тривалим процесом. Родичі зниклих зауважують, що ДНК-зразки опрацьовують несвоєчасно і неналежно, а ідентифікація тіл і рештків правоохоронними органами та експертними установами забирає багато часу. Непоодинокі випадки, коли неідентифікованих військовослужбовців ховають як невідомих. Коли ж у базу даних вносять ДНК їхніх живих родичів, подальша експертиза потребує ексгумації тіла такого військового. Це завдає сильних психологічних страждань рідним. Відомі також випадки, коли родини отримують підтвердження про загибель рідного після збігу ДНК, однак не визнають цього і у судовому порядку оскаржують результати експертизи. У такому разі людина продовжує вважатися зниклою безвісти до остаточного рішення суду.

4. РЕКОМЕНДАЦІЇ

МКЧХ

- Підтвердити списки затриманих українських цивільних осіб та військовополонених, а також місця їхнього утримання.
- Наполегливо домагатися доступу до місць, де утримуються цивільні затримані та військовополонені.
- Оцінити відповідність місць тримання під вартою міжнародним стандартам та задокументувати будь-які порушення у поводженні з цивільними затриманими та військовополоненими.
- Сприяти комунікації між цивільними затриманими і військовополоненими та їхніми сім'ями, а також із зовнішнім світом.

Урядам третіх країн

- Задіювати існуючі посольства в Росії для отримання доступу до місць позбавлення волі, де утримуються цивільні особи та військовополонені, здійснювати моніторинг цих місць, відстежувати переміщення затриманих цивільних осіб та сприяти переговорам щодо їхнього звільнення та обміну.
- Надсилати прохання-запити до МКЧХ про відвідування представниками цієї організації місць утримання Росією українських військовополонених.
- Продовжувати тиснути на РФ з метою забезпечення нею прав українських військовополонених і затриманих цивільних, припинення застосування щодо них катування і перш за все, уможливити надсилення в Україну карток із повідомленням про взяття її військовослужбовців у полон. Необхідно вимагати від Росії забезпечити військовополоненим та цивільним в утриманні зв'язок із зовнішнім світом, що здатне покращити не лише психологічний стан полонених, а й зберегти більшу кількість їхніх життів.
- Підсилити Україну в її роботі над пошуком зниклих безвісти, зокрема через обмін досвідом щодо ідентифікації тіл загинув, а також проведення експертиз. Корисним буде навчання та обмін досвідом правоохоронних органів щодо роботи пошукових груп.

МЕДІЙНА
ІНІЦІАТИВА
за права людини

Медійна ініціатива за права людини – українська неурядова організація, започаткована у вересні 2016 року. Мета організації – поєднати інформування, аналітику та адвокаційні активності для виявлення та реагування на порушення прав людини в умовах російської збройної агресії проти України.

+38 095 415 95 46
info@mipl.org.ua

mipl.org.ua

MediaInitiative
forHumanRights

@mihr_ua

mipl.org.ua

miplua